

22. OKT 1999

Nyhedsbrev nr. 28 - oktober 1999

ISSN 0908-3553

Redaktør af dette nr. *Anna Braasch*

Indholdsfortegnelse:

Indkaldelse til medlemsmøde i LEDA	2
Meddelelser	2
Nekrolog	3
Rettelse til Nyhedsbrev Nr. 27	4
Referat af Generalforsamlingen 1999	5
Beretning for 1998	6
Regnskab for 1998	7
Referat af medlemsmøde i LEDA	8
Anmeldelser	
Pia Jarvad: Nye Ord (<i>Lars Trap-Jensen</i>)	9
Stig Toftgaard Andersen: Talemåder i dansk. (<i>Henrik Andersson</i>)	18

MEDLEMSMØDE DEN 25. NOVEMBER 1999

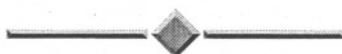
PÅ KØBENHAVNS UNIVERSITET AMAGER

**Njalsgade 80
2300 København S**

KL. 19.30 I LOKALE 13. 1. 71

Emnet er **Thesaurus Linguae Latinae** i München.

Foredragsholderen, Niels W. Bruun, har i årene 1986-1989 været ansat som videnskabelig medarbejder på Thesaurus Linguae Latinae i München. Dette institut har siden 1900 haft denne latinordbog under udgivelse. I foredraget vil Niels W. Bruun fortælle om ordbogens historie og indretning samt om det daglige arbejde med udgivelserne.

MEDDELELSER

Betaling af kontingentet for 1999 og 1998

En gennemgang af regnskabet viser, at nogle medlemmer endnu ikke har betalt kontingentet, kr. 100,-, for i år; enkelte skylder også for 98.

Vi vedlægger girokort til de pågældende og beder om indbetaling senest d. 1.11.99.

På samme girokort kan man betale kontingent til Nordisk Forening for Leksikografi (NFL). Beløbet er kr 180.- pr. år.

Venlig hilsen

Torben Arboe, kasserer

tlf. 8942 1917

e-post: jystaa@hum.aau.dk

MINDEORD OVER OLE NORLING-CHRISTENSEN

Den 30. juni døde projektleder, mag.scient. Ole Norling-Christensen, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, DSL, efter længere tids svær og håbløs sygdom, kun 59 år gammel.

Ole Norling-Christensen var med baggrund i en klassisksproglig studentereksamen, et naturvidenskabeligt studium i kemi og de eksakte videnskabers historie samt sit senere lingvistiske og administrative virke en af de sjældne personligheder, der formår at skue ud over en snæver faglig horisont og samle forskellige faglige traditioner og metoder på en frugtbar måde. Oles faglige livsværk bærer således også i høj grad præg af at nyttiggøre naturvidenskabernes empiriske og rationelle metoder for bestemte områder af sprogvidenskaben, især leksikografien.

Som leder af Gyldendals ordbogsafdeling blev han en af foregangsmændene i forbindelse med udnyttelsen af edb-teknologien til fremstilling af leksika og ordbøger. Han indgik i 1982 i DANLEX-gruppen, der arbejdede med de teoretiske forudsætninger for og praktiske fordele ved brugen af databehandling i arbejdet med ordbøger. Dette arbejde videreførte han som DSL's repræsentant i STANLEX-gruppen under Dansk Standard, som udarbejder en standard for oplysningstyper i leksikalske datasamlinger.

I 1989 var Ole en af hovedkræfterne bag planen for en omfattende ordbog over moderne dansk, en ordbog som med Kulturministeriets og Carlsbergfondets støtte igangsattes i 1991 som Den Danske Ordbog, og i hvis ledergruppe Ole indgik indtil 1996. Planen for ordbogen bærer i høj grad præg af Oles nyskabende idéer: ordbogen skulle være korpusbaseret, altså være baseret på et omfattende empirisk sprogmateriale, som skulle sammensættes på en struktureret måde og dernæst skulle gøres søgbart med dertil udviklede edb-værktøjer; der skulle genbruges data fra eksisterende ordbøger, især bøjnings- og udtaleoplysninger; endelig skulle ordbogen være baseret på en række af de principper, DANLEX-gruppen var nået frem til, bl.a. skulle den struktureres vha. SGML og udarbejdes vha. et dertil egnet elektronisk redigeringsværktøj.

Opbygningen af Den Danske Ordbogs tekstkorpus vakte Oles interesse for korpusdesign og -metoder til hensigtsmæssig, bl.a. statistikbaseret, udnyttelse af de lingvistiske og leksikografiske informationer, store tekstkorpora byder på. Denne interesse gav sig bl.a. udslag i en stribe af foredrag og publikationer samt undervisning i korpuslingvistik ved Handelshøjskolen i København, hvor han ligeledes fungerede som censor i datalingvistik.

Det var nærliggende, at Ole var selvskreven som leder af den danske del af EU-projektet PAROLE, som DSL indgik i i 1996. Formålet med dette projekt var at tilvejebringe en fælles standard for opbygningen og struktureringen af korpora for en række europæiske sprog og at opbygge tre korpora for hvert sprog, herunder et med morfosyntaktiske annotationer, samt et morfologisk leksikon. PAROLE-projektet mundede i 1998 ud i det opfølgende EU-projekt SIMPLE, som Ole blev 'Technical Manager' for, og hvis formål det er at supplere PAROLE's morfologiske leksikon med semantiske oplysninger.

I den europæiske leksikografiske verden nød Ole stor anseelse, bl.a. som præsident for EURALEX og medlem af Editorial Board for International Journal of Lexicography. Herudover har han virket som konsulent for mange både danske og udenlandske leksikografiske og filologiske projekter, evaluator for EU-kommissionen, medlem af Statens Humanistiske Forskningsråd samt af adskillige andre udvalg.

Ole var en idérig og utrættelig leksikograf, altid i gang med nyskabende projekter og altid i færd med at skabe nye og frugtbare samarbejdsrelationer. Han delte uselvvisk ud af sin store og brede viden og af sine talløse idéer, samtidig med at han havde en sjælden åbenhed og forståelse for andres idéer. Hans hjælpsomhed, arbejdssevne og ikke mindst hans glæde ved at arbejde var legendarisk. Ole vil blive savnet ikke kun for sin igangsættende og kreative kraft inden for det faglige, men også for sin hjælpsomhed og for den støtte, han gav os andre.

*Jørg Asmussen,
Den Danske Ordbog, DSL*

RETTELSE

I LEDA Nyhedsbrev Nr. 27 bragte vi en pressemeddelelse fra Gyldendal i hvilken vi desværre har stavet redaktør Caspar Curdt-Christiansens navn forkert. Vi beklager fejlen.

Referat af LEDAs generalforsamling 21. april 1999

Dagsordenen for generalforsamlingen var jf. vedtægterne § 5:

1. Valg af dirigent
2. Formanden aflægger beretning
3. Kassereren fremlægger det reviderede regnskab
4. Fastsættelse af kontingent
5. Valg af formand og/eller bestyrelsesmedlemmer samt suppleant(er)
6. Valg af revisor og revisorsuppleant
7. Forslag
8. Eventuelt

1. Valg af dirigent

Som dirigent foresloges og valgtes Ebba Hjorth. Dirigenten konstaterede at generalforsamlingen var indkaldt i overensstemmelse med LEDAs vedtægter.

2. Formanden aflægger beretning

Beretningen er gengivet i nærværende nummer af LEDAs nyhedsbrev. Beretningen godkendtes af forsamlingen.

3. Kassereren fremlægger det reviderede regnskab

Kassereren fremlagde det reviderede regnskab der gengives i nærværende nummer af LEDAs nyhedsbrev. Regnskabet godkendtes af forsamlingen.

4. Fastsættelse af kontingent

Siden generalforsamlingen 13. marts 1991 har bestyrelsen haft bemyndigelse til efter behov at hæve kontingentet med indtil 20%. Nu 8 år senere anses portoen og øvrige udgifter til mangfoldiggørelse af nyhedsbrevet at have nået et niveau der nødvendiggør en kontingentstigning. Det godkendtes at kontingentet fra år 2000 stiger til kr. 125,-.

-5. Valg af formand og/eller bestyrelsesmedlemmer samt suppleant(er)

På valg til bestyrelsen var Anna Garde og Anna Braasch. Anna Garde ønskede ikke genvalg, Anna Braasch gjorde. I stedet for Anna Garde indvalgtes Marie Bilde-Rasmussen, Gyldendal. Blandt suppleanterne var Henrik Holmboe på valg, og i stedet indvalgtes Peter Widell, Århus.

6. Valg af revisor og revisorsuppleant

Boel Bøggild-Andersen og Ebba Hjorth erklærede sig villige til genvalg hvilket godkendtes af forsamlingen.

7. Forslag

Der var ikke indkommet forslag til dette punkt.

8. Eventuelt

Bestyrelsen efterlyste forslag til mødeemner og til hvordan man kan fange medlemmernes interesse for møderne. Der blev stillet forslag om afholdelse af møder med mere tematiske emner med relevans til ordbogsarbejde — både teoretisk og praktisk. Det blev nævnt at det fx kan være vanskeligt for (de konkurrerende) forlag at tale om, hvad de reelt er i gang med, mens man godt kunne tale om leksikografiske emner på et neutralt plan. Bestyrelsen ville gå videre med overvejelser omkring dette.

Anna Garde

FORMANDENS BERETNING FOR 1998

Aktiviteter i 1998

LEDA afholdt medlemsmøde om standarder og standardisering d. 18/3, hvor en repræsentant fra Dansk Standardiseringsråd holdt et udmærket foredrag om standardiseringsarbejde. 12 fremmødte. Det oplystes at der p.t. kun findes én regulær standard på dansk der regulerer en sprogbrug, nemlig DS 2394-1, **Leksikalske datasamlinger**, som en del LEDA-medlemmer har været involveret i. Standarden er en taksonomi til klassifikation af leksikalske oplysninger.

LEDA afholdt medlemsmøde den 27. april om temaet **Tesaurusser** med oplæg fra K.T.Thomsen, Peter Widell, Hanne Ruus og Bodil Nistrup Madsen. Der var ca. 35 deltagere ved mødet.

LEDA afholdt medlemsmøde den 26. nov. om leksikografi i Sydafrika ved P.D. van Schalkwyk, som er leder af deres store nationale afrikaansordbog (Woordeboek van die Afrikaanse Taal). Emnet handlede om nogle af de problemer leksikografien møder i et land hvor man har 12-14 ligeberettigede sprog, nemlig afrikaans, engelsk og 10-12 afrikanske sprog.

LEDA afholdt generalforsamling den 27. april, hvortil kom ca. 10 personer

Primo december indsendte LEDA ved formandens foranstaltning en protest til Kulturministeriet mod et lovforslag der ville resultere i beskæring af biblioteksafgifter for forfattere til ordbøger med dansk og fremmedsprog. Et udkast blev indledningsvis sendt separat til LEDAs medlemmer og formanden færdiggjorde protestskrivelsen på egen hånd og uden at konsultere bestyrelsen, da der skulle reageres meget hurtigt, inden lovforslaget gik til 2.-behandling i Folketinget.

Bestyrelsen har udgivet nyhedsbrev nr. 25, 26.

LEDA har afholdt bestyrelsesmøder den 21. januar, den 18. marts, 27. april, 26. august og den 4. november.

Foreningen har p.t. ca. 100 medlemmer.

Bestyrelsen har vedtaget at kontingentet fra og med år 2000 hæves til 125 kr. Stigningen er begrundet i øgede omkostninger til porto, medhjælp til trykning af nyhedsbrev, dyrere aktiviteter ifm. medlemsmøder, primært indbudte foredragsholdere.

LEDA: Regnskab 1998

DRIFT

(1997)

Indtægter

Kontingent 103 medl. (inkl. forudbet. mv.)	✓ 11.200,00	(10.500,00)
--	-------------	-------------

Udgifter

Medlems- og bestyrelsesmøder

Indkøb, honorarer mv.	5.604,55	
- Varelager	300,00	
- Medlemsbetaling	<u>1.275,00</u>	4.029,55 (4.047,50)
Administr., Nyhedsbreve mv.	4.197,05	(1.573,50)
Renter & gebyrer	253,57	(67,16)
Rejser mv.	1.936,00	(3.525,50)
Gaver, inkl. festskrift-tilskud*)	<u>8.384,42</u>	(0,00)
	18.800,59	(9.213,66)

Resultat (underskud)	- <u>7.600,59</u>	(1.286,34)
----------------------	-------------------	-------------

STATUS 31.12.1998

Aktiver

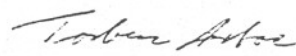
Girobeholdning	20.261,15	(27.642,50)
Bankbeholdning	1.145,37	(788,11)
Varelager	<u>300,00</u>	(0,00)
	<u>21.706,52</u>	(28.430,61)

Passiver

Indestående til NFL	900,00	(360,00)
Ej hævet check	336,50	(0,00)
Egenkapital		
pr. 1.1.98	28.070,61	(26.784,27)
Årets resultat	- <u>7.600,59</u>	(1.286,34)
	<u>21.706,52</u>	(28.430,61)

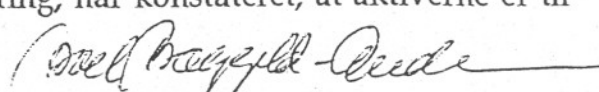
*) bogen: Elefant - se også myg. Festskrift til Jens Axelsen (Gyldendal)

Århus, d. 28/2 1999.

Torben Arboe, kasserer

Revisionspåtegning:

Jeg har stikprøvevis kontrolleret bilag og bogføring, har konstateret, at aktiverne er til stede, og kan indstille, at regnskabet godkendes.

Boel Bøggild-Andersen, revisor.

Referat af medlemsmødet d. 21. april 1999

Inden generalforsamlingen d. 21. april holdt LEDA medlemsmøde med *Nordisk Leksikografisk Ordbog* som emne. I alt mødte 28 medlemmer op, og de kunne høre tre repræsentanter for redaktionen redegøre for nogle af de centrale aspekter der har haft betydning for *NLO*'s tilblivelse og udformning.

Henning Bergenholtz fremhævede det gode samarbejde og den kendsgerning at det var lykkedes at overholde tidsplanen. En indvending kunne måske være at lemmalisten var blevet vel kort. *HB* redegjorde derefter for de forskellige funktioner som en ordbog har, og som har spillet en rolle for *NLO*'s udformning: er den primært produktiv eller receptiv, opererer den med et, to eller flere forskellige sprog, hvilke primære og sekundære funktioner har den. Endelig blev det nævnt at der måske kommer en engelsk udgave af *NLO*.

Ruth Vatvedt Fjeld redegjorde for krav til en ordbog over fagterminologi på grundlag af I. Burhanov (1988) og fremdrog forskellige problemer som redaktionen havde diskuteret undervejs, herunder:

- fagets grundlæggende forestillinger og afgrænsning til andre felter
- lemmaselektion/begrebsselektion: almenlingvistiske termer over for "Wiegandtermer", termer for begreber som ikke har været omtalt i nordisk litteratur
- ækvivalensproblemer i termvalget: bør man vælge en international eller en nordisk betegnelse?
- vanskeligheden ved at skrive korte artikler om komplicerede begreber uden at blive banal
- *NLO*'s målgrupper: a) metaleksikografer b) praktiske leksikografer med lingvistisk viden
- etords- el. flerordstermer: hvor skal informationen stå (bør opslagsformen fx være *terminologiordbog* eller *terminologisk ordbog*?)

Dag Gundersen redegjorde for *NLO*'s historie og baggrund siden starten i 1991. Han nævnte bl.a. at man i lemmaselektionen har været afhængig af eksisterende værker (Svensén 1987, Bergenholtz og Tarp 1994, Malmgren 1994) og kom ind på fordele og ulemper ved værket. Efter *DG*'s mening var der unødigt store uoverensstemmelser mellem termerne på de nordiske sprog, men til gengæld har terminologiarbejdet været til stor fordel, især for islandsk og finsk.

Efter forfatterens præsentation var der lejlighed til at stille spørgsmål. *Ebba Hjorth* spurgte om forfatterne primært opfattede *NLO* som deskriptiv, dvs. et praktisk hjælpemiddel til identifikation af termer, eller som normativ, dvs. en slags lærebog i hensigtsmæssig, konsekvent leksikografisk terminologi. Det kom frem at redaktionsgruppen på det punkt ikke har været helt indbyrdes enig, og de forskellige holdninger afspejler sig fx i hvor mange ækvivalenter der er givet på de forskellige sprog.

Bodil Nistrup Madsen kritiserede den alfabetiske ordning, og spurgte om forfatterne havde overvejet en systematisk præsentation, dvs. baseret på emneklassifikation eller egentlige begrebssystemer, for derved at fremme formålet med *NLO* om at den også kan fungere som fag- eller lærebog i leksikografi. Hertil svarede forfatterne at *NLO* kan bruges til at løse to forskellige typer problemer der fordrer hver sit princip: kommunikationsproblemer løses bedst ved en alfabetisk ordning, mens vidensproblemer bedst løses ved en systematisk ordning. Gruppen mente at have fundet et passende kompromis ved at have en systematisk indledning og en alfabetisk ordliste. Det rent praktiske hensyn har også spillet ind at den systematiske ordning næppe er salgbar. Rent teknisk er der derimod intet problem da manus foreligger på edb og sagtens kan arrangeres anderledes.

Anna Braasch var interesseret i at vide hvilke kriterier forfatterne havde benyttet sig af ved udvælgelse af (de få) opslagsord inden for området dataleksikografi og de dertil knyttede begreber i den systematiske indledning. Forfatterne svarede at de bevidst havde valgt at tage udgangspunkt i eksisterende papiordbøger og ikke i fx cd-rom-udgivelser. De gjorde desuden opmærksom på at lemmaselektionen foretoges allerede i 1992, hvor faget så helt anderledes ud end i dag, men at redaktionskomiteens sammensætning selvfølgelig også har haft betydning for udvælgelsen.

Lars Trap-Jensen

ANMELDELSER

*Pia Jarvad: Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998. Gyldendal, København 1999. 1084 s., indb. kr. 395,-*¹

Nye ord fascinerer os fordi de handler om os selv og vor tid. Der er lidt af os selv, vores barndom og ungdom i dem, og mange af ordene har sat deres præg på os. Når de samles og udkommer i bogform, er det som om det er noget af os selv der kommer på museum og pludselig bliver til kulturhistorie. Derfor har der været stor opmærksomhed om en udgivelse som Pia Jarvads *Nye Ord 1955-1998* (herefter *NO*), som udkom på Gyldendals forlag i foråret 1999.

Da bogen *Nye ord i dansk 1955-75* (herefter *Noid*) udkom i 1984 (dengang forfatteren hed Pia Riber Petersen), blev den lanceret som "et uundværligt supplement" til *Ordbog over det danske Sprog 1-28* og fremtrådte da også i samme indbinding og størrelse som (1966-optrykket af) *ODS*. Kritikken var til gengæld knap så begejstret, og det er derfor sikkert med fuldt overlæg at Gyldendal udsender *NO* som en af forlagets røde ordbøger, i denne series kendte røde lærredsindbinding, trespaltede format og velfungerende typografi, ligesom man i markedsføringen har undgået at nævne både forgængeren og *ODS* med en eneste linje. I både indhold, opbygning og omfang er *NO* da også ændret så meget i forhold til forgængeren at det er på sin plads at tale om en ny udgivelse og ikke blot om en ny og revideret udgave.

¹ Dette bidrag er en kopi af en anmeldelse skrevet til *Danske Studier* og vil blive bragt i 1999-nummeret af dette tidsskrift.

NO's hovedafsnit

Inden den alfabetiske del indeholder *NO* nogle kortere afsnit: indholdsfortegnelse, forord og en indledning til ordbogsdelen. I indledningen oplyser forfatteren om de benyttede korpora og bringer en udførlig liste over de kildeforkortelser der er anvendt ved citater i ordbogsdelen. Der er en redegørelse for artiklernes strukturelle opbygning og de oplysningstyper der anvendes, og endelig gives en oversigt over benyttede tegn og forkortelser i artiklerne. Herefter følger selve den alfabetiske del, og endelig bringes der i bogens sidste del to ordlister hvor opslagsordene er ordnet dels baglænsalfabetiseret, dels kronologisk efter tidligste belæg i ordbogsdelen. På forpermen og bogens første side vises artikelopbygningen, og de enkelte oplysningstyper demonstreres, mens der på sidste side og bagpermen er anbragt samme oversigt over tegn og forkortelser som også figurerer i indledningen. I forhold til *Noid* er nogle afsnit og registre taget ud, bl.a. analysen af orddannelsesmåder og -typer med tilhørende oversigter og et afsnit om låneveje med tilhørende oversigter ordnet efter långivende sprog. Afsnittet om orddannelse var netop det som anmelderen (Henriksen, 1985) brugte mest plads på at kritisere i sin tid, men ligefrem at tilskrive det æren for at det nu er taget ud, er vel at gå for vidt. Pladshensyn har formentlig også været af betydning, ligesom man må formode at afsnittet har ligget forfatteren mindre på sinde efter at hun i den mellemliggende periode har haft lejlighed til at behandle emnet mere udførligt i bogen *Nye ord - hvorfor og hvordan?*

Ordudvalget - mængde og beskaffenhed

Hvis man går ud fra at en ordbogs samlede omfang er mere eller mindre eksternt givet (fx skal kunne rummes i et enkelt bind af en given størrelse og typografi), må enhver redaktør naturligvis altid foretage en afvejning af på den ene side antallet af opslagsord og på den anden side udførligheden og dermed længden af beskrivelsen for hvert enkelt opslagsord. *NO* indeholder ca. 10.000 opslagsord, og eftersom forgængeren indeholdt ca. 4.300 opslagsord fra en periode der var lidt under halvdelen af den aktuelle ordbogs periode, betyder det at der ikke er ændret grundlæggende ved resultatet af denne afvejning fra forfatterens side. Derfor gælder det stadig, som det er formuleret i et af de afsnit som er taget ud (*Noid* s. 672, hvor de nordiske sprognævn redegør for det fællesnordiske initiativ til nyordsregistrering som ordbøgerne har sin rod i), at

“det for dansk [er] lagt vekt på fyldig dokumentasjon i form av sitat medan det for svensk stort sett er renonsert på sitat for å få plass til større ordmengd. Den norske redaksjon har følgd ein mellomveg”

Og det gælder derfor også nu som dengang at citaterne fylder endog overordentlig meget i artiklerne, både når det gælder antallet af citater og længden af hvert enkelt citat. Selvfølgelig skal det ses i lyset af hvad man går glip af i form af opslagsord, for hvis listen var fuldstændig, ville der ikke være grund til at beklage sig over det fyldige citatmateriale. Men fuldstændig er den så sandelig heller ikke! Af modtagelsen i dagspressen kan man da også se mange eksempler på en af anmelderiets yndlingsdiscipliner: hvad står der ikke i ordbogen? Og det er nemt selv at fortsætte listen: *flekslån, snesikker, jeans, trælår, ahaoplevelse, miljøvogter, tegneseriehold, ffumrelak, gå kold, rundringning, hæmatokritværdi* osv.

I sig selv er det for letkøbt at slå forfatteren oven i hovedet med sådanne eksempler, for

ordudvalget er ikke, og giver sig heller ikke ud for at være udtømmende. Det kriterium forfatteren selv nævner som vigtigste kriterium for medtagelse, er etablerethed. Som jeg forstår forfatterens redegørelse, vil det sige at et ord for det første ikke må være en tilfældig lejlighedsdannelse, men optræde med en vis frekvens, for det andet at det bør have en vis udbredelse i sprogsamfundet generelt og altså ikke være forbeholdt en enkelt gruppe der er afgrænset fx regionalt, fagligt, aldersmæssigt eller socialt. For så vidt er kriteriet udmærket, men det kniber gevaldigt når det skal omsættes til praksis. For anvendt med omhu betyder det at forfatteren i princippet rangordner de mange mulige kandidater efter frekvens og grad af etablerethed og dernæst medtager opslagsord i så stort et antal som pladsen tillader det. Men det er tydeligvis ikke den fremgangsmåde forfatteren har benyttet, hvilket læseren meget hurtigt kan overbevise sig om ved blot at bladre løseligt gennem bogen. Man støder hurtigt på mildt sagt uetablerede ord, ord der kan være udmærkede at notere sig hvis opgaven er rent registrerende, men som ikke hører hjemme i en ordbog hvis optagelsen sker på bekostning af andre og langt mere etablerede ord. Det virker uforståeligt at ord som *lomilomi* (en polynesiske massageform), *stifado* (en græsk madret), *koto* (en afrikansk træsort) og *yufkapandekage* (en tyrkisk, usyrnet pandekage) optages i ordbogen når fuldstændig almindelige og etablerede ord fra perioden som *farve-tv*, *lysleder*, *parabolantenne* og *fitnesscenter* ikke kan slås op.

I samme åndedrag bør det også nævnes at forfatteren ikke holder sig tilbage for at bringe i princippet gennemskuelige afledninger som fuldgældige artikler, med betydningsforklaring, citater og oprindelse/etymologi. Det gælder ord af typen *matchrace*, *matchracer*, *matchracing* og *spam* (uønsket elektronisk post), *spamme*, *spammer*, *spamming*, der alle får fuldt udfoldede artikler. Man kunne ønske sig en mere pladseffektiv tilgang til behandlingen af disse ord (er det fx nødvendigt at gentage samme etymologiske udredning på otte linjer ved de sidste fire ordeksampler?). På samme måde kunne der spares plads ved at undlade den dobbeltbehandling som mange ord eller citater tildeles ved at optræde både som selvstændigt opslagsord og som eksempler under et produktivt første- eller sidsteled (fx optræder samme citat på otte linjer både i artiklen *-gruppe* og i artiklen *sekundærgruppe*, og der er mange eksempler på tilsvarende dobbeltbehandling, enten med identiske eller forskellige citater). Også synonyme behandles som fuldt udfoldede artikler med enslydende betydningsdefinitioner.

Weekendavisens anmelder (Jensen, 1999) fremsætter som en mulig forklaring på de mange mangler i ordudvalget at forfatteren har benyttet sig af elektronisk søgning, og at den har sin begrænsning når det gælder flerordsforbindelser bestående af etablerede led (fx *fransk hotdog*), og når det gælder nye betydninger af kendte ord (fx *hund* og *tusse* brugt om pengesedler). På mig virker det nu snarere som om forfatteren tværtimod ikke har brugt de elektroniske søgemidler godt nok. Hun anfører fx i indledningen (s. 12) at hun har haft adgang til Den Danske Ordbogs tekstkorpus, men at

“jeg har næsten udelukkende brugt det med henblik på verificering af de lidt ældre ords betydning, udbredelse og brug. Det skyldes at selvom korpuset rummer tekster frem til 1992, så er egentlige nyord ikke særligt hyppige - nye ord starter med frekvensen 1, og det varer som regel et godt stykke tid før et nyt ord bliver repræsenteret i et sådant korpus.”

Bortset fra den selvmodsigelse der her udtrykkes i forhold til etablerethedskriteriet, så skulle forfatteren nu have undt sig selv at undersøge fx forekomster af ord der kun findes i dette korpus og ikke figurerer i andre (elektroniske) ordbøger. En sådan kørsel tager ca. en times tid og genererer en liste på flere tusind ord hvis minimumsgrænsen sættes til eksempelvis 10

forekomster (for at undgå for mange tilfældige forekomster), bl.a. *A-officer*, *atomprøvesprængning*, *brandsårsafdeling*, *byfornyelseslov*, *cheddar*, *cykelcross*, *dagpengesystem*, *firmafodbold*, *gavecheck*, *military*, *selvdisciplin*, *sportscoupe* og *standarddans* for blot at nævne et par stykker. Det er ganske vist ikke alle forekomster der er lige interessante, og heller ikke alle falder i den aktuelle periode, men det er dog en nem og hurtig måde at skaffe sig et endog meget stort antal kandidater, hvoraf mange faktisk er velegnede til optagelse i en ordbog af denne art, ja efter min mening er langt mere oplagte end mange af dem der faktisk findes i ordbogen.

Artikelstrukturen

Som noget nyt er artiklerne i *NO* blevet forsynet med oplysning om ordklasse ved hvert enkelt opslagsord, lige som inventaret af brugsoplysninger mellem ordklasseangivelsen og betydningsdefinitionen er blevet forøget noget. Ordklasseangivelse er en udmærket oplysning at få, men det kan selvfølgelig diskuteres hvor oplysende og hensigtsmæssige betegnelser som 'forb.' og 'enkeltordsytring' er. Derimod kan det ikke diskuteres om *-arium*, *-krat* og *-tek* er substantiver, sådan som de opføres af forfatteren. Det er de ikke. Som bundne morfemer er de selvfølgelig suffikser og burde angives som sådan. Tilsvarende gælder for produktive andetled (eller '2.led' som det også undertiden betegnes, fx i artiklen *-kvinde*) der lemmatiseres, at selvom de sammensætninger som disse orddele indgår i, er fx substantiver, så bliver orddelen selv det altså ikke. Førsteled får slet ingen ordklasseangivelse, men til gengæld kan man støde på ord der forsynes med flere ordklasser. Grunden står mig ikke ganske klar da princippet ellers synes at være det omvendte: at der oprettes homografartikler selv når det drejer sig om to nye betydninger af samme ord (uanset hvilke kriterier for ord der bruges, klare eksempler er *rough*¹ og *rough*² eller *rollespil*¹ og *rollespil*²), et noget ukonventionelt princip der måske skal ses på baggrund af Sprognævnets praksis i nyordsregistreringen helt fra begyndelsen. Så meget desto mere uforståeligt er det at der ved et ord som *fraktal* i stedet for to homografartikler er valgt én artikel med to ordklasseangivelser: sb. og adj. I betydningsdefinitionen forklares kun den ene (substantivet), mens begge ordklasser forekommer i de efterfølgende citater. Beslutningen er altså overlagt.

Mellem ordklasseangivelsen og betydningsdefinitionen optræder et felt - i parentes og med kursiv - der indeholder en række forskelligartede oplysninger der kan sammenfattes som brugsoplysninger, men spænder så vidt som udtale (dog for over 90 procents vedkommende blot standardformularen (*med tilnærmet engelsk udtale*) - om reel udtaleangivelse er der ikke tale), fagmarkering, syntaktiske og morfologiske specifikationer samt et begrænset udvalg af stilmarkører. Mange af disse oplysninger er nyttige at få og fungerer uproblematisk, men man kunne godt ønske sig nogle strammere principper for deres anvendelse. Navnlig virker stilmarkørerne lidt for tilfældigt strøet ud efter forfatterens forgodtbefindende. I artiklen *kustode* hedder det således: '(nedsættende betegnelse for) medlem af højrefløjen i Socialdemokratiet og SF', mens samme stilmarkering i artiklen *perker* er flyttet ned i betydningsdefinitionen: 'nedsættende betegnelse for indvandrere og flygtning'. *Motherfucker* betegnes ikke som nedsættende, men som et skældsord, mens ord som *ligusterfascist*, *skrankepave* og *lebber* slet ingen stilmarkering får. Og sådan er der mange eksempler hvor man savner større systematik og konsekvent anvendelse af inventarets betegnelser.

En mere påfaldende og langt større ændring er det at overordentlig mange artikler i *NO* er blevet forsynet med betydningsdefinitioner. Det er i sig selv en stor gevinst, og endnu mere glædeligt er det at konstatere at definitionerne i det store og hele er velfungerende, mundrette og rammende. Ja, faktisk så vellykkede at man ærgres sig over at ikke alle ord har fået definition. Man kunne tro at definition var udeladt i tilfælde hvor citaterne forklarede opslagsordet, eller hvor der var tale om gennemskuelige sammensætninger, men det er ikke tilfældet. Man kan sagtens finde eksempler på ord hvor definition og citat har mere eller mindre enslydende indhold, og også eksempler på artikler uden definition hvor citatet nok illustrerer, men ikke forklarer opslagsordet (fx *showbiz*). Der synes altså ikke at ligge noget egentligt redaktionelt princip til grund, og en nærliggende, mere jordnær forklaring kunne være at der slet og ret er tale om en række artikler som forfatteren ikke har nået at ændre i forhold til *Noid* - langt de fleste eksempler uden betydningsdefinition er artikler som også optræder i *Noid*. Men der er også enkelte senere eksempler, fx *barriere z-pigtråd*, som hverken har fået betydningsforklaring eller etymologi.

I visse tilfælde hvor det ovenfor omtalte felt til brugsoplysninger er benyttet, er feltet udfyldt på en måde så det skal læses sammen med betydningsdefinitionen som én helhed. Et eksempel så vi tidligere i artiklen *kustode*: '(nedsættende betegnelse for) medlem af højrefløjen i Socialdemokratiet og SF'. Tilsvarende eksempler er *sosse*: '(kortord for) socialdemokrat', *alternativ økonomi*: '(spøgende om) sort arbejde' og *spagetti*: '(ny brug nedsættende om) gæstearbejder'. Anvendelsen af de understregede præpositioner er ikke velanbragt. Når man læser de to felter som en helhed, irriteres man over bruddet i typografi, som ret beset vel også er valgt for at understrege at der er tale om to forskellige oplysningstyper, og man belemres, helt unødvendigt, med en metasproglig definition i stedet for en direkte definition. Princippet er da også langtfra gennemført ved alle brugsangivelser. Faktisk er det undtagelsen snarere end reglen, men dog mere udbredt end at der er tale om enkeltstående tilfælde, fx synes det brugt systematisk i forbindelse med stilmarkøren 'nedsættende'.

Beslægtet med dette problem er tilfælde hvor definitionen gælder en ordforbindelse, men hvor ordforbindelsen af den ene eller den anden grund ikke er fuldlemmatiseret på alfabetisk plads, men optræder under et af de indgående ord. Her sker der det at definiendum flytter ned i brugsfeltet, eksempelvis *bold²*: '(billedlig brug af sportsudtrykket spille bolden videre) give sagen, "sorteper" videre' og *valgklokke*: '(billedlig brug af forbindelsen ringe med valgklokken, valgklokkerne) varsle valg, antyde at et valg til Folketinget snart vil blive nødvendigt'. Her er det ikke opslagsordet der defineres, men derimod det der står inde i parentes med ordinær skrift. Selvom man her godt kan følge forfatterens arbejdsmetode, og selvom man kan have forståelse for lemmatiseringsproblemet (især i tilfælde hvor et udtryk udviser stor variation), så er den valgte løsning både pædagogisk uhensigtsmæssig og leksikografisk angribelig. Der bør ikke kunne opstå tvivl om hvad det er der defineres. Som minimum må definiendum udhæves med fed skrift så dets status som ligestillet med opslagsordet fremgår, og gerne også flyttes uden for parentes.

Overhovedet lader flerordsforbindelser til at være et område der har voldt forfatteren problemer. Et klassisk problem for ordbogsredaktører er hvor og hvordan flerordsforbindelser lemmatiseres. Der findes ikke én entydig rigtig løsning på problemet, men de fleste kan vist blive enige om at det er en fordel at være konsekvent i det princip man beslutter sig for at bruge, og det har forfatteren desværre forsømt i *NO*. I de to eksempler herover er der valgt at lemmatisere under det substantiv som forbindelsen indeholder, og det er i og for sig et udmærket princip. Men så bør man også kunne finde udtryk som *gå ned med flaget*, *læse på*

lektien og *holde vand* under *flag*, *lektie* og *vand*. Det kan man imidlertid ikke; disse udtryk er fuldlemmatiserede og alfabetiseret efter udtrykkets første ord, dog undertiden med henvisning fra andre ord der indgår i udtrykkene (i de nævnte eksempler henvises der fra *spille bolden videre* til *bold*, fra *vand* til *holde vand* og fra *lektie* til *læse på lektien*, derimod ikke fra *ringe med valgklokken/valgklokkerne* til *valgklokke* eller fra *flag* til *gå ned med flaget*). Der er måske dem der vil hævde at princippet må være lemmatisering efter første betydningsbærende ord. Hvis *holde vand* ikke kan gendrive denne opfattelse (princippet er jo så herlig subjektivt), så kan det nævnes at *al xx's moder* er fuldlemmatiseret, dvs. anført på sin alfabetiske plads mellem *alu(-)* og *amarettimakron* (man reddes heldigvis af en kærkommen henvisning fra *moder*), og helt overbevist bliver man når man finder *og jeg skal komme efter dig* mellem *offwhite* og *okay* (med behørig henvisning fra både *jeg* og *komme*).

Når talen er om alfabetisering, kan som et mindre, og forhåbentlig enkeltstående kuriosum nævnes det besynderlige at ordet *68-generation* (som er den eneste form man finder ordet i, også i *NO*) skal søges mellem *otiumstol* og *out* og skrevet ud med bogstaver, mens *45-scooter* er anført mellem *scifi-* og *score* - oven i købet uden henvisning fra hverken *45* eller *femogfyrre*.

Normering

Ifølge sagens natur falder sproglige innovationer ofte uden for normeringens domæne; de er jo netop nydannelser der endnu ikke har fundet sig til rette i sproget. Det er derfor fuldt forventeligt og helt naturligt at der er vaklen i sprogbrugen med hensyn til stavning, morfologisk form, udtale osv. Alligevel kan man undre sig over at forfatteren ikke vejleder bedre med hensyn til officiel retskrivning, hendes forhold til Dansk Sprognævn taget i betragtning. Med hensyn til ortografi er det dog som regel kun i den spæde begyndelsesfase at der er usikkerhed om et ords stavning. Hvis ordet etablerer sig, bliver det som andre ord behandlet af Sprognævnet og forsynet med en officiel stavemåde. Nyord er også i mange tilfælde nye sammensætninger af gamle, kendte ord hvis stavemåde ligger fast. I indledningen (s. 27) hedder at

“I disse tilfælde følges den retskrivning som fremgår af *Retskrivningsordbogen*, 1996. Hvis et nyt ord allerede er optaget i *Retskrivningsordbogen*, skrives ordet som dér, men det oplyses hvis der er en almindelig skrivemåde i sprogbrugen, fx **backup**, **back-up** og **RAM**, **ram**, hvor *Retskrivningsordbogen* kun medtager henholdsvis *backup* og *ram*. Men den alfabetiske orden bestemmer om det er *Retskrivningsordbogens* skriveform eller sprogbrugens der står først.”

Men der er mange eksempler som ikke lever op til hensigten. Hvor *NO* fx anfører *case-study*, *casestudy*, *friseesalat* og *triple vaccine*, har *RO* *casestudie el. casestudy*, *frisésalat el. frisésalat* og *tripelvaccine*. Ved sammensætninger er ofte kun valgt den ene af flere tilladte dobbeltformer, fx *cafegardin*, *cafekultur*, *cafeslammer* og *cafeteater*, men ikke de ligeledes tilladte former med *café-*, *kafé-* og *kafé-* (omend der henvises i to tilfælde, nemlig fra *kafekultur* og *kafeteater*). Tilsvarende gælder at der kun bringes formerne *plasticfar*, *plasticmor*, og *stillekupe*, men ikke de ligeledes tilladte former *plastikfar*, *plastikmor* og *stillekupé*. Man kunne tro at det er loyalitet mod det deskriptive princip der får forfatteren til at glemme indledningens ordlyd, men i anden sammenhæng gennemføres en ortografisk regel til trods for at man sjældent møder den i praksis. Det gælder sammensætninger mellem ord og

ordforbindelser (dvs. typen *slet og ret-bånd*, *mund til mund-metode* og *tænd og sluk-ur*), der i *NO* konsekvent anføres med bindestreg mellem ord og ordforbindelse - i overensstemmelse med retskrivningsreglerne, men i modstrid med *usus*.

Der er i *NO* valgt at bruge det ny komma, og det er ikke overraskende. Men det er lidt beskæmmende at man forholdsvis ofte støder på fejlagtig kommatering. Især kniber det med komma mellem sideordnede ledsætninger, som altså også skal sættes efter den ny metode (se fx artiklerne *fedtspil*, *hackysack* og *otteogtresgeneration*).

Citater

Beslutningen om at bringe et overordentlig fyldigt dokumentationsmateriale i form af citater er som tidligere nævnt videreført fra *Noid* til trods for at den blev kritiseret allerede dengang. For *NO*'s vedkommende må denne kritik gentages, ja oven i købet fremsættes med yderligere styrke. I en ordbog som *Noid*, som ikke var udstyret med betydningsdefinitioner, kan det store citatmateriale trods alt lidt bedre forsvares, men i *NO* skal citaterne ikke på samme måde både forklare og illustrere opslagsordet. Derfor burde et enkelt eller to korte, rammende citater, evt. suppleret med et belæg på første forekomst, være rigeligt. Det er ikke nævnt for at underkende det uden tvivl store og værdifulde arbejde som forfatteren og hendes medarbejdere har lagt i at samle et righoldigt materiale, men i en ordbogsfremstilling er det ganske enkelt skudt over målet, ikke mindst når man betænker hvad der er udeladt af oplagte ord. Anken gælder både citaternes antal og deres længde. For at give et indtryk af hvad det drejer sig om, kan man tage nogle betegnende eksempler. I artiklen *ergoterapeut* bringes der fire citater, heraf et på 13 linjer og et på 9 linjer. Naboartiklen *ergoterapi* indeholder kun ét citat, men det er til gengæld på 20 linjer. I alt udgør citaterne 48 ud af artiklernes 63 spaltelinjer, eller lidt mere end 75%. Og i artiklen *BSE* fylder citatet 24 spaltelinjer (til sammenligning bruger Den Store Danske Encyklopædi 23 spaltelinjer på fænomenet). Hvad angår antallet af citater, er det ikke usædvanligt at støde på artikler med både 5 (fx *slowdown* og *repressiv tolerance*), 6 (fx *column* og *socialgruppe*) og 7 citater (fx *erhvervsfaglig*), men klar topscorer er dog de lemmatiserede orddele (præfikser, suffikser, første- og andetled) fordi de indeholder belæg på mange afledninger og sammensætninger. Dette sidste er der for så vidt ikke noget odiøst i, men når adskillige af sammensætningerne/afledningerne tillige findes som selvstændige artikler med definition og citat, så er det unødigt ødselhed med pladsen. Således bringes der i artiklen *gruppe*- 25 og i artiklen *-gruppe* 21 citater som belæg på ord der for over halvdelen vedkommende også optræder som selvstændige artikler, undertiden oven i købet med samme citat.

Det mærkes endvidere at citater og betydningsdefinitioner i mange tilfælde er blevet redigeret på forskellige tidspunkter således at der opstår hvad man må gå ud fra er utilsigtede uoverensstemmelser mellem oplysningerne. Det kan være faktuelle oplysninger i definitionen som modsiges af citater og omvendt (fx når der i definitionen af *styrepind* står at det er en pind til kontrol af markøren på et skærmbillede, mens citatet går på en styrepind som alternativ til et rat for personer med muskelsvind), eller oplysninger om synonymiforhold der ikke stemmer overens (fx forholdet mellem *mountainbike* og *bjergcykel* eller mellem *computerspil* og *adventurespil/adventuregame*, der endog er redigeret senere end *Noid*).

Endelig kan man undre sig over hvor ofte der bringes citater som kun indeholder opslagsordet i en sammensat form. Er det overhovedet et gyldigt belæg på ordet? I mange tilfælde er det et

helt gennemført princip at der blot bringes et enkelt citat med opslagsordet i ren form, suppleret med en række belæg på sammensætninger, og man kan endda komme ud for at et ord er lemmatiseret selvom samtlige citater viser ordet i sammensætninger (fx *fastnet*).

Etymologi og datering

Lad det være sagt med det samme: der er mange rigtig gode etymologiske oplysninger og forklaringer på ords og udtryks opståen og vandring. Det er den slags der kan få også andre end fagidioter til at overgive sig til lystlæsning i et opslagsværk som dette. Derfor gælder det ligesom ved betydningsdefinitionerne at mer' vil have mer'. Når man har set hvor godt det kan gøres, kommer man hurtigt til at savne oplysningerne i andre artikler. Om *guppy* hedder det fx: '*Fra engelsk guppy efter personen R.G.L. Guppy der bragte fisken til British Museum fra Trinidad*'. Og om *paparazzi*, *paparazzo*: '*Fra italiensk paparazzo som er entalsformen; paparazzi er flertal. - Efter et efternavn på en sådan fotograf i Fellinis film Det Søde Liv, 1959. Også oplysninger om ords tilblivelse på hjemlig grund gives, fx skatteål: Ordet er dannet af Ekstra Bladet. Således åndeligt beriget bliver man som bruger forvænt og kan næsten kun blive skuffet når man om Murphys lov lakonisk får at vide: 'Fra engelsk: Murphy's Law'. Og det uensartede præg gælder ikke kun "den gode historie", men også de almindelige etymologier. Fx hedder det oplysende om *gogo*: 'Fra fransk à gogo 'i overflod' via engelsk go-go, fra 1962'. Under *gyros* (en græsk madret) får vi derimod blot at vide: 'Fra græsk gyro'. Og denne sidste, nødtørftige oplysning er, ærgerligt nok, skabelon for et meget stort antal artikler. For ligesom man gerne vil vide hvem denne Murphy er, er det selvfølgelig nyttigt at vide at *gyros* betyder 'roterende' (nemlig om det kød som retten tilberedes af). Det uensartede præg har formentlig noget at gøre med forfatterens kilder, og man kan derfor godt have forståelse for hendes situation. Man kan så kun håbe på at der vil blive taget fat på arbejdet med at bringe gennemsnitsartiklen op på samme høje niveau som de nævnte eksempler, til glæde for senere udgaver.*

I sammenligning med den plads som citaterne optager, syner dateringsoplysningen ikke af meget. Et årstal anbragt i parentes mellem betydningsdefinition og citat. Ikke desto mindre repræsenterer dateringsarbejdet ikke alene en vigtig del af *NO*'s tilblivelseshistorie, men også en overordentlig tidkrævende og derfor meget værdifuld type oplysning. Forfatteren fortjener ros for dette arbejde, og også for at hun løbende har revideret sine dateringer siden *Noid*. Resultatet af dette arbejde er nemlig meget lidt synligt: ca. 800 artikler er fjernet i forhold til *Noid* fordi dateringsarbejdet har rykket første forekomst så langt tilbage at det falder uden for perioden. Det siger næsten sig selv at et sådant arbejde kun er for folk med høj faglig moral.

Det registrerings- og dateringsarbejde der har fundet sted løbende gennem perioden, kommer også til udtryk i de artikler der ikke beskriver nye former eller fænomener, men derimod ny brug af ord der findes i sproget i forvejen. Det gælder artikler af typen *du* (i stedet for *De* henholdsvis *man*) og *plus* (i ny syntaktisk brug foran *at*..). Den slags innovationer kan man vanskeligt finde med elektroniske hjælpemidler - de egner sig bedst til den gammeldags metode med spidse ører, blyant og papirlapper. Om man så mener at de overhovedet hører hjemme i en ordbog over nye *ord*, er en anden diskussion.

Sammenfattende bemærkninger

Jeg har peget på en række både større og mindre mangler, unøjagtigheder og mangel på systematik dels i det inventar af betegnelser som ordbogen betjener sig af, dels i de principper der har været styrende for deres anvendelse. I sig selv er det dog kun nogle få af disse der er direkte misvisende eller deciderede fejl, og mange brugere vil formodentlig næppe bemærke dem. Anderledes alvorlig er derimod kritikken af ordudvalget. Der er ganske enkelt alt for mange huller i ordlisten, og der er vel at mærke ikke tale om sjældne eller perifere ord. Ligeledes har jeg påpeget at forfatteren har et alt for tolerant forhold til begrebet pladsøkonomi. Hvis der forberedes en ny udgave, skal jeg gerne levere forslag til de mest oplagte steder hvor der kan vindes plads til alle de mange ord der savnes: citaterne kan med fordel beskæres ganske kraftigt, både i antal og længde. Henvisningsapparatet kan strammes op: det er ganske unødvendigt at henvise mellem naboartikler (fx at henvise fra *stifadho* til *stifado*); derimod kan man med fordel henvise, og vel at mærke nøjes med at henvise, fra synonymer til én hovedartikel (frem for som nu at have tre enslydende definitioner og det samme citat gentaget tre gange i artiklerne *courgette*, *squash* og *zucchini*). Tilsvarende kan man overveje at slå formvarianter sammen (af typen *psychedelic/psykedelisk* eller *stiff upper lip/stiv overlæbe*, hvor samme definition gentages to gange), ligesom flere betydninger eller nyudviklinger af samme ord sagtens kan rummes i én artikel, hvorved man sparer gentagelsen af oplysninger om fx udtale og etymologi.

NO's styrke ligger i at den er blevet forsynet med betydningsdefinitioner, endda mange gode definitioner, på samme måde som den indeholder mange gode og relevante etymologier. Blot kunne man ønske sig samme høje niveau udstrakt til at omfatte alle artikler i lige omfang. Dateringsoplysningerne er indiskutabelt værdifulde og, så vidt som jeg nu kan bedømme det, ikke til at sætte en finger på. Alt i alt repræsenterer *Nye Ord 1955-1998* en væsentlig forbedring i forhold til sin forgænger, men der er stadig et stykke vej endnu.

Lars Trap-Jensen

Litteratur

- Henriksen, Carol, Anmeldelse af *Nye ord i dansk 1955-75*, i: *Nydanske Studier* 15, 1985, s. 119-30
Jarvad, Pia, *Nye ord - hvorfor og hvordan*, Gyldendal, København 1994
Jensen, Jens Juhl, Anmeldelse af *Nye ord 1955-98*, i: *Weekendavisen*, 7.-11. maj 1999
Petersen, Pia Riber, *Nye ord i dansk 1955-75*, Gyldendal, København 1984
Retskrivningsordbogen, udg. af Dansk Sprognævn, 2. udgave, Aschehoug, København 1996

Talemåder i dansk. Ordbog over idiommer af Stig Toftgaard Andersen. Munksgaard. København 1998. 419 sider. Pris inkl. moms: kr. 299.

Talemåder i dansk, som udkom næsten samtidig med Allan Røders *Danske talemåder*², indeholder over 3500 faste udtryk og vendinger i dansk. Den adskiller sig især i tre henseender fra *Danske talemåder*: For det første har den præg af flersprogsordbog ved at medtage engelske, tyske og franske ækvivalenter, når sådanne findes. Tre registre, et for hvert fremmedsprog, henviser fra et fremmedesprogligt kerneord til et eller flere danske kerneord i selve ordbogsdelen. Fx henviser *ox* til *bjørn*. Under idiomet *være stærk som en bjørn* kan man finde den engelske ækvivalent *be (as) strong as a horse* (el. *an ox*). For det andet indeholder den et dansk emneregister med 30 nummererede betydningsområder (fx beklædning, dyr, planter, familien, vejret) hver med en alfabetisk ordnet række af opslagsord. For det tredje er bogen teoretisk funderet; sidste afsnit er en næsten hundrede sider lang afhandling om idiom-/fraseologibegrebets teoretiske (historiske, syntaktiske og semantiske) aspekter. I præliminarierne resumeres resultaterne af de teoretiske overvejelser over, hvad et idiomatisk udtryk er. En vejledning redegør for alfabetiseringsprincipper og artikelstruktur samt oplysningstyperne, af hvilke der er følgende:

1. opslagsform
2. variantformer
3. stiloplysninger
4. bibelhenvisning
5. definition
6. henvisning til dansk emneregister
7. engelske, tyske og franske ækvivalenter
8. danske synonyme udtryk

Lemmer - udvalg, udformning

Hvor Røder kun medtager talemåder, der kan omskrives med infinitiv, og som har et substantiv som kerne - en idiomopfattelse der er teoretisk tvivlsom, men yderst praktisk - har Toftgaard Andersen en langt bredere og teoretisk funderet opfattelse af idiombegrebet.

I den teoretiske efterskrift s. 361f. redegøres der for, hvilke slags udtryk der medtages. Toftgaard Andersen medtager ud over udtryk som *skyde papegøjen* også infinitiviske konstruktioner uden substantivisk kerne: *sætte hårdt (i)mod hårdt*, *smile indvendigt* og idiomatiske udtryk, der ikke kan omskrives med infinitiv: *hvad ville du/han ... på den galej*, *terningerne er kastet*. At Toftgaard Andersen i modsætning til Røder medtager finitte lemmer, giver ham en klar fordel i det første tilfælde, hvor Røder må slå knuder på sig selv for at udtænke en infinitivisk omskrivning: *At gå/ryge/vove sig ud på den galej* er og bliver et håbløst lemma.

Medtagelsen af et bevinget ord som *terningerne er kastet* afslører vistnok en selvmodsigelse i medtagelsesprincipperne. På den ene side medtages idiommer "dannet på grundlag af .. citater af .. kendte personer" (s. 361) med det nævnte udtryk som eksempel. På den anden side udelukkes "bevingede ord (*jeg drukned' min sorg og fandt min trøst på bunden af sagosuppen*)" (s. 362).

Dertil enkelte nominale idiomatiske konstruktioner, fx *den lokale andedam*, *blind vej* samt adverbielle forbindelser som *af og til*, *alt i alt*.

² jf. anmeldelsen i LEDA Nyhedsbrev nr. 27

Generelt er Toftgaard Andersen tilbageholdende med rent nominale idiomer. Han foretrækker at give lemmaerne som infinitivkonstruktioner, selv hvor han kunne have draget fordel af at lade være. Fx kunne infinitiverne være sparet i *få/være en spand koldt vand (over/i hovedet)*, eftersom de to valensmønstre (1. én får en spand osv.; 2. ngt er en spand osv.) afføder en støjende betydningsforklaring: 'få sig (el. være) et chok, en ubehagelig overraskelse; blive mødt med en afvisende holdning'.

Desuden medtages der sammenligninger som det tidligere omtalte *være stærk som en bjørn*.

Betydningsforklaringer

Toftgaard Andersens betydningsforklaringer er mere ordrige og mindre kontante end Røders. Man må selvfølgelig holde ham til gode, at han ikke som Røder har haft et korpus af autentiske belæg at redigere ud fra, men han kunne i højere grad, end det synes at være tilfældet, have rådført sig med andre ordbøger.

Et par eksempler:

begynde med Adam og Eva

Toftgaard Andersen:

(*nedsættende*) begynde helt forfra med det mest elementære i sin forklaring, så den virker uendelig og meget kedsommelig (*om foredrag o.l.*).

Parentesen '(om foredrag o.l.)' er sikkert ment som en præciserende betydningsafgrænsning, men den lukker i stedet definitionen og gør den vag. Sammenlign ODS-S' definition, der skærer igennem til benet: 'gribe (alt for) langt tilbage i forhistorien; begynde med den første begyndelse'. Et par eksempler mere:

bringe/lave/skabe ... røre i andedammen

vække opsigt, skandale i et provinsielt, snæversynet miljø (*pga. ukonventionel optræden, provokerende meninger o.l.*)

Den konkretiserende parentes forplumrer en ellers præcis og velformuleret betydningsforklaring. For slet ikke at tale om:

gå efter bolden og ikke efter manden

holde sig til det rent saglige i en diskussion; undlade at nedgøre sin modstander personligt (*ved f.eks. at rejse tvivl om hans moralske kvaliteter el. at latterliggøre hans udseende*).

det er ikke et vejr at jage en hund ud i

(*gammeldags, uformelt*) vejret er usædvanlig dårligt (*især om regn og kulde*).

Bortset fra, at markeringerne 'gammeldags, uformelt' efter min opfattelse er tvivlsomme (herom senere), er betydningsindskrænkningen 'især om regn og kulde' ikke blot overflødig, men misvisende. Udtrykket kan fuldt så vel bruges om haglvejr og snestorm! Ligeledes:

smile indvendigt

more sig i det skjulte (*især af skadefryd*).

Det kan da lige så godt være af diskretion!

Toftgaard Andersen insisterer på, at udtrykkene *bøje armen*, *kigge for dybt i bægre*t og *kigge for dybt i glasset* ud over 'drikke sig fuld' også kan betyde 'være drikfærdig'. Den brug kender hverken ODS eller jeg.

tage anstød af noget

forkaste ngt af moralske/æstetiske grunde

- rammer et godt stykke forbi, sammenlign ODS' træffende: 'blive stødt ell. forarget; føle sig saaret ell. generet'.

Man savner - og det gælder også Røders udgivelse - nogle principielle overvejelser over, i hvilket omfang ældre eller obsolete talemåder skal inddrages. Er d'herrer redaktører sig overhovedet bevidst, om de redigerer diakrone eller synkrone ordbøger?

Toftgaard Andersen medtager fx det livskraftige lemma:

ngt får hurtigt/snart ben at gå på

(uformelt) ngt bliver hurtigt brugt op, forsvinder snart; ngn bruger løs af ngt uden at spare (*især om penge og mad*).

Er det en forglemmelse eller et bevidst valg, at han undlader at gøre opmærksom på, at vi i dansk også har (haft) *få ben at gå på* med persons subjekt: 'blive jaget bort (paa en ynkelig maade); skynde sig bort (af frygt olgn.)' (se ODS I.Ben sp.294,45ff.). Ganske vist markeres udtrykket som 'nu [dvs. år 1919] l.br. [dvs. lidet brug(egelig)t]', men alligevel.

Til lemmaet **slå sig for brystet** angiver Toftgaard Andersen to bet.:

1. vise, at man er sønderknust og angrer sine fejl.

2. opføre sig stolt; prale; være selvhævdende, selvretfærdig.

De to betydninger svarer til ODS bet. 1 og ODS-S bet. 3; men hvad med ODS bet. 2: 'bevidne sin ærlighed olgn.' ('Han slog sig for brystet og erklærede, at han intet kendte dertil')?

Stilmarkeringer

Toftgaard Andersens inventar af stilmarkeringer er mere nuanceret end Røders. Han opererer med følgende kategorier:

1. eufemistisk
2. formelt
3. gammeldags
4. højstemt
5. nedsættende
6. slangpræget
7. spøgende
8. uformelt

Valg af stilmarkeringer er noget, der altid kan få ordbogsredaktører til at fare i totterne på hinanden, så lad det være sagt med det samme, at Toftgaard Andersen i det store hele administrerer sine termer med fornuft og besindighed.

Dog er han efter min smag for rundhåndet med termen 'nedsættende', som helst skal overflødiggøres af betydningsforklaringen, som fx i udtrykkene:

have (gode/spidse) albuer (ell. (forstå at) bruge albuer)

(nedsættende) være ambitiøs på andres bekostning; bruge grove midler; mase sig hensynsløst frem (især gøre karriere på andres bekostning)

være kold som en istap

(nedsættende) være følelseskold, hårdhertet, uden forståelse for andre.

I disse eksempler er markeringen redundant. Værre er det i et tilfælde som:

(være grebet af) den hellige ild

(være grebet af) begejstring, entusiasme, inspiration, høj stræben (også nedsættende).

Det virker mystificerende, at en sådan stribe af plus-ladede synonymer kan udløse en minus-markering. Hvad betyder 'også nedsættende'? Også i overdreven grad? Også om destruktivt forhavende? Skriv det dog i betydningsforklaringen!

Det gibber i én, når man ser, at udtrykket *der er et aber dabei* markeres 'formelt'. Hvis det overhovedet skulle markeres, burde det vel snarere være 'uformelt'. Udtrykket er medtaget i 2. udgave af *Ordbog over Gadesproget* (1908), og ODS-S' eksempler peger også klart i den retning. Mon det er den tyske ækvivalents stilvalg, Toftgaard Andersen har ladet smitte af på den danske?

Slang hører til det stof, der udtrykkeligt udelukkes fra *Talemåder i dansk* (s. 362). Termen er som bekendt næsten umulig at definere præcist og dækkende, samtidig med at den er svær at komme uden om. Toftgaard Andersen forsøger at komme om ved problemet ved at indføre stilmarkøren 'slangpræget', som "betegner meget uformel sprogbrug, ofte begrænset til en bestemt gruppe".

Termen bruges især ved udtryk med frække ord som *røv* og *kussehaar*, men der er tilfælde, hvor den er svær at skelne fra 'uformelt' og 'spøgende'. Fx markeres udtrykket *lave et barn på én*, 'snyde én, uden at han opdager det; narre én til at gøre ngt' med 'slangpræget', mens det efter min mening lige så slangprægede *knække anemoner med nakken*, 'have samleje ude i det fri' markeres 'spøgende'. Og hvorfor er *kigge for dybt i glasset* 'spøgende', mens *kigge for dybt i bægret* er 'slangpræget'? De to udtryk er da ikke blot semantisk, men også stilistisk ækvivalente. Eller hur?

At også markørerne 'højstemt', 'eufemistisk' og 'formelt' kan være svære at holde ude fra hinanden, fremgår af idiomer, der omskriver 'at dø': *lukke sine øjne* markeres 'højstemt, eufemistisk' mens det lige så eufemistiske *sove (stille) ind* kun er 'højstemt'; *gå bort (el. blive kaldt bort, blive bortkaldt)* er til gengæld 'formelt(?)' Passer det, for at gå til livets modsatte yderlighed, at *en glædelig/lykkelig begivenhed* kun er et 'højstemt' udtryk for barns fødsel, mens *bære et barn under sit hjerte* både er 'formelt' og 'højstemt'?

Det er svære sager, og hvor mange ordbogsredaktører kan rose sig af at have udtænkt et uangribeligt konsistent system af stilmarkører? Lad mig for en god ordens skyld gentage, at Toftgaard Andersen er langt mere pålidelig på dette punkt end Røder.

Man kunne ønske, at både Toftgaard Andersen og Røder havde opereret med en stilistisk neutral frekvensmarkering. Det er ikke heldigt, at et obsolet udtryk som *stå på bar bakke*, 'være helt uden hjælpemidler *el.* oplysninger' (synonymt med det sprællevende *stå/være på bar bund* (1)) står helt umarkeret.

Ækvivalenter

Angivelsen af fremmedsproglige ækvivalenter synes undertiden at få uheldige konsekvenser for artiklernes struktur. Man kan fx undre sig over, at udtrykket *de er to alen af ét stykke* opdeles i to betydninger: 1. *de ligner hinanden (af karakter, kvalitet o.l.)*. 2. *(nedsættende)* den ene er ikke bedre end den anden. Man kan få mistanke om, at opdelingen er motiveret af, at de tyske ækvivalenter *die (beiden) haben sich gesucht und gefunden und sie passen zusammen wie Topf und Deckel* ikke bruges nedsættende og altså derfor må knyttes til et særligt betydningsnummer, in casu nr. 1.

Strukturen kan også skyldes, at de danske synonymer skal knyttes til to betydninger. Til den neutrale betydning 1 angives 'de er af samme kaliber', hvilket er yderst tvivlsomt, jf. ODS *Kaliber 2 slutn.*, hvor denne brug af *kaliber* forklares med "oftest .. m.h.t. daarlig, utiltalende egenskab", altså betydning 2 hos Toftgaard Andersen. Brugeren bliver noget forvirret, når udtrykket *de er af samme surdej* angives som synonym til begge betydninger (læseren må selv finde ud af, hvilken af *de er af samme surdej*'s betydninger, der er tale om; et betydningsnummer anføres ikke, når adressatartiklen har samme opbygning som afsenderartiklen). Slår man op under *de er af samme surdej*, forsynes den nedsættende betydning med to engelske og én fransk ækvivalent: *they are of the same kidney, they are tarred with the same brush* og *ils sont de la même farine*, mens de tyske ækvivalenter fra *de er to alen af ét stykke* 1 ikke angives under betydningsnummer 1. Det er rent ud sagt noget rod.

I udtrykket *sætte sig (hen) på sin dertil indrettede* må den danske betydningsforklaring være blandet sammen med de tyske ækvivalenter:

sætte sig (hen) på sin dertil indrettede

(spøgende) sætte sig ned (især for at koncentrere sig om ngt, f.eks. at læse til eksamen).

sich auf seine vier Buchstaben setzen; (udelukkende om lektie- og eksamenslæsning) sich auf die Hosen (*el.* auf den Hosenboden) setzen.

Den parentetiske indskrænkning i den danske definition finder jeg mystisk. Imidlertid fremturer Toftgaard Andersen i de synonyme lemmaer *sætte sig (hen) på sin flade* og *sætte sig (hen) på sin flade røv*, de to sidste uden angivelse af fremmedsprogsækvivalenter.

Endnu et eksempel: *give bagerbørn (hvede)brød*, defineres "give én ngt, som denne har nok af i forvejen; bringe ngt et sted hen, hvor det er overflødigt". Første led af forklaringen er god nok. Men 'bringe ngt et sted hen, hvor det er overflødigt'? Næppe. Her ville vi på dansk vel omskrive med en ad hoc-dannelse a la 'køre sand til Sahara' (Moths 'føre is til Grønland' er vist ikke længere gangbart). Det må være ækvivalenterne *carry coals to Newcastle*; *Eulen nach Athen tragen*; *Holz in den Wald tragen*, der har smittet af på definitionen.

Det er en svær opgave at give dækkende ækvivalenter til danske talemåder. Hvilken tosprogsleksikograf kan sige sig fri for at være kommet til at give obsolete ækvivalenter til gangbare danske talemåder? Med det resultat, at den stakkels bruger, der forsøger at udtrykke sig på udenlandsk, bliver uhjælpeligt til grin blandt de indfødte.

Jeg er ikke tilstrækkelig kyndig i tysk, engelsk og fransk til at turde kaste mig ud i en vurdering af, om Toftgaard Andersen har løst opgaven godt eller skidt. Det virker i hvert fald tillidvækkende, at ikke få indgange *ikke* giver ækvivalenter, for hellere ingen ækvivalent end en søgt, forkølet.

Et eksempel som *fare i blækhuset* kan dog gøre en mistænksom. Definitionen lyder: "reagere på ngt ved spontant at skrive et indlæg mod det (*især af kritisk, aggressiv art*)", med ækvivalenterne *dip one's pen in gall* og *seine Feder in Galle tauchen*. Ækvivalenterne har ikke betydningen af at 'reagere spontant', som er kernen i den danske talemåde; de er snarere ækvivalenter til *dyppe sin pen i galde*, som ikke er medtaget. Ækvivalenterne kunne snarere have stået under *hvæsse sin pen*, der angives som synonymt med *fare i blækhuset*, men bestemt ikke er det (sammenlign definitionerne).

Det er ubestrideligt en grov fejl, at *spille/synge fra bladet*, 'spille/synge ngt direkte efter noder uden at have øvet sig forinden' angiver *play by ear* som engelsk ækvivalent; *play by ear* betyder 'spille efter gehør', altså i en vis forstand det modsatte af *spille fra bladet*, der hedder *sightread* på engelsk. Hvis redaktøren havde overholdt sin egen regel om, at flerordsudtryk med specialiseret eller billedlig karakter ikke medtages, hvis de forbliver inden for en faglig sammenhæng (s. 360), var det aldrig sket.

Synonymer

Den sidste oplysningstype er synonymer. Hvor Allan Røder helt undlod at give oplysninger om betydningsbeslægtede talemåder, selv hvor brugeren kunne have gavn af det, går Stig Toftgaard Andersen i den modsatte grøft og giver alt for mange. Det er ikke elegant, at hvert af de mange udtryk for at være tosset (*være moden til sjette afdeling* osv.) udløser 22 synonymer. De kunne med fordel være samlet under én indgang, som kunne være brugt som fast adressat for de 21. Man mister overblikket, når et udtryk som *av, min arm!*, der defineres metasprogligt som 'udtryk for overraskelse' i den alenlange alfabetisk ordnede række af synonymer også bringer lemmaer med en ganske anden pragmatisk værdi, bl.a. *komme som et lyn fra en klar himmel*, *nær være faldet ned af stolen*. Uden hensyn til stilistiske forskelle henviser *bære et barn under sit hjerte* til slangudtryk som *have (et) brød i ovnen*, *være med rogn* osv., med en stilistisk ækvivalent som *være i (velsignede) omstændigheder* som englesang mellem ræbene. Det virker ikke indlysende, at et nominalt lemma som *en glædelig/lykkelig begivenhed*, 'et barns fødsel' sidestilles med infinitiviske udtryk som (*første gang*) *se dagens lys*; *indtræde i denne verden*; *komme til verden*. Ét er, at Toftgaard Andersen's synonymiopfattelse ser stort på stilistiske, pragmatiske og syntaktiske forskelle. Han skriver selv i indledningen (s. 18) at de synonyme talemåder kan være forskellige mht. stilniveau. Noget andet og værre er, at det sætter lighedstegn mellem forskelle på det denotative niveau.

At angive *have en rem af huden*, 'have en snert af samme fejl el. dårlige egenskab' som synonymt med *de er to alen af ét stykke 2*, 'den ene er ikke bedre end den anden' er at narre brugeren. Udtrykkenes betydningsbeslægtethed ligger på et alt, alt for højt abstraktionsniveau til at de kan kaldes synonyme.

Det samme gælder ikke *rette/ændre så meget som et komma (i ngt)*, 'overhovedet ikke rette/ændre noget (i noget skrevet) (f.eks. i bøger, lovbestemmelser), der får semantisk ligestilling med *ikke vige en fodsbred/hårsbred/tomme fra noget*. Hvordan kan nogen hævde, at lægge ansigtet i de rette folder, 'have et ansigtsudtryk, som passer til situationen (*normalt et alvorligt, f.eks. når man er til begravelse, optræder i embeds medfør*) er det samme som (*gøre ngt ...*) *for (et) syns skyld*, '(gøre ngt) blot for udseendets, virkningens skyld, for en forms skyld', for slet ikke at tale om, at *pakke ngt ind i (lyserødt) vat*, 'sige ngt på en overforsigtig, overdrevent hensynsfuld måde' skulle betyde det samme som *gå uden om ngt som katten om den varme grød*, 'ikke turde gå i gang med ngt el. begynde på ngt (f.eks. et ømtåleligt emne) uden dog at ville slippe det'.

De uldne synonymangivelser kan være en konsekvens af uskarphed i definitionerne. Under alle omstændigheder burde redaktøren have gjort sig nogle klare overvejelser over, hvad han forstår ved termen synonymi.

Henrik Andersson
Supplement til Ordbog over det danske Sprog
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab